

Margaretha van Parma

- een leven in dienst van de macht -

Henny van Dolder - de Wit

Wie een bezoek brengt aan de Goudse Sint-Janskerk komt ongetwijfeld onder de indruk van de gebrandschilderde glazen aan weerszijden van het dwarsschip, respectievelijk 19.70 en 18.80 m hoog. Zij werden geschonken door koning Filips II van Spanje en zijn halfzuster, de landvoogdes Margaretha van Parma. Beiden speelden een belangrijke rol in de geschiedenis van de Nederlanden in de zestiende eeuw. Wie niet met hun levensverhaal bekend is, zal niet vermoeden welke tragedie achter deze vorstelijke verschijningen schuilgaat. Zoals het door Margaretha geschonken Glas 23 afwisselend in fel zonlicht en in het nachtelijk duister staat, was ook haar leven...

Oudenaerde en Brussel

In de laatste maanden van het jaar 1521 verbleef de jonge keizer Karel V in de stad Oudenaerde, in verband met de oorlog tegen zijn aartsvijand Frankrijk. Een verhouding met Jeanne van der Gheynst, een eenvoudig dienstmeisje in het kasteel waar de keizer zijn intrek had genomen, bleef niet zonder gevolgen. In juli 1522, Karel verbleef toen al lang weer in Spanje, zag zijn eerstgeboren kind het levenslicht, een meisje dat werd vernoemd naar een tante van de Keizer: Margaretha. Zij werd opgevoed in Brussel, in het gezin van André Douvin, voormalig keldermeester van aartshertog Ferdinand, een broer van de Keizer. Zoals in die tijd onder hooggeplaatsten gebruikelijk was, ontving Jeanne een bedrag in geld en werd uitgetrouwd. Zij schonk haar echtgenoot, meester Jehan van Dijke, heer van Santvliet, negen kinderen.

Karel V op jeugdige leeftijd.

Florence

Geheel in de lijn van de Habsburgse traditie gebruikte de Keizer zijn dochter Margaretha als pion in zijn politieke schaakspel. Vanaf haar vierde jaar werden verschillende huwelijksovereenkomsten gesloten, die naar gelang het heersende politieke klimaat even lichtvaardig weer werden ontbonden. In 1529 erkende Karel V Margaretha als zijn wettige dochter, zij droeg voortaan als officiële naam 'Margarita d'Austria', oftewel 'Madama'. In 1527 sloot de Keizer een verdrag met paus Clemens VII. Een van de voorwaarden was een huwelijk tussen Margaretha en Alessandro de' Medici, die dan Hertog van Florence zou worden. De negroïde Alessandro was naar algemeen wordt aangenomen een bastaardzoon van de Paus, die door deze verbintenis de Medici-dynastie in ere zag hersteld. Het huwelijk zou worden gesloten als Margaretha de leeftijd van twaalf jaar had bereikt. Op 7 januari 1533 ondernam zij, vergezeld van een groot gevolg, onder wie haar pleegvader, de lange reis naar Italië. Het meisje beleefde een onvergetelijk moment toen zij in Napels op 25 november 1535 voor het eerst haar machtige vader ontmoette. Hoewel Karel toen al op de hoogte was van het losbandige leven dat zijn aanstaande schoonzoon leidde, liet hij zijn persoonlijke belangen zwaarder wegen dan het geluk van zijn kind.

Het huwelijk van de dertienjarige bruid met de zevenentwintigjarige Alessandro werd op 28 februari 1536 in Napels gesloten. Madama mocht zich nu officieel Hertogin van

Alessandro de' Medici, hertog van Florence.

Florence noemen en deed in die stad op 31 mei te middernacht bij toortslicht haar intrede. Het jonge bruidje leidde er een beschermd bestaan en genoot van de positie die zij bekleedde. Op 13 juni vond in de San Lorenzokerk de tweede inzegening van het huwelijk plaats. Voordat het werkelijk was voltrokken eindigde het op Driekoningenavond 1537, nadat Alessandro, vergezeld van zijn vrienden de nacht op liederlijke wijze had doorgebracht, met de nooit opgeloste moord op de wrede Hertog van Florence. Margaretha zal niet hebben beseft wat haar bespaard is gebleven. Een verbintenis met zijn opvolger, de zeventienjarige Cosimo de' Medici, waar Margaretha maar al te graag in zou hebben toegestemd, was voor haar vader niet aantrekkelijk. Zij verliet de stad aan de Arno en woonde enige tijd in Prato. Haar leven vol tragiek en teleurstelling had een aanvang genomen.

Rome

Langs geheime en soms slinkse wegen werd een nieuw huwelijk voorbereid, nu met Ottavio Farnese, een kleinzoon van paus

Paul III. Deze Farnese-paus zag in een huwelijk met een telg uit het machtige Habsburgse huis een perfecte kans om zijn familie meer aanzien te geven. Karel V op zijn beurt wenste de paus als bondgenoot in zijn strijd tegen de Franse koning Frans I, dus waren beider belangen met deze verbintenis gediend. Na een luisterrijke ontvangst in Rome trouwde Margaretha op 4 november 1538 in de Sixtijnse kapel met een door haar verachte jongen, die weinig aantrekkelijk en klein van gestalte was. Slechts langzaam en onder dwang van haar vader en de Paus wijzigde zij haar afwijzende houding tegenover haar echtgenoot en haar schoonfamilie.

In Rome, een wereldstad vol intriges, ontwikkelde Margaretha politieke kwaliteiten die haar later goed van pas zouden komen. In haar huis, het Palazzo Madama, ontving de negentienjarige hertogin belangrijke personen en fungeerde als de voornaamste keizerlijke vertegenwoordigster in Rome. Paus Paul III schonk haar niet alleen bewondering en aandacht, maar ook kostbare juwelen, wat er toe leidde dat men de oude man er van verdacht zelf verliefd op haar te zijn. Margaretha's schoonvader Pier-Luigi Farnese steeg in aanzien toen hij op 10 augustus 1545 door de Paus Parma en Piacenza als hertogdom kreeg toegewezen.

Met Margaretha had Ottavio één levensdoel gemeen: het stichten van een machtige dynastie. Die mogelijkheid kwam in zicht toen zij op 27 augustus 1545 het leven schonk aan twee zoons, Karel en Alexander.

Na de gewelddadige dood van Pier-Luigi Farnese in 1547 volgde Ottavio zijn vader op als Hertog van Parma en Piacenza. De citadel van Piacenza werd hem door de Paus in 1549 weer ontnomen; de strijd om restitutie van dit strategisch zo belangrijke kasteel zou het leven van Margaretha gedurende lange jaren beheersen. In 1549 overleed ook Karel, de tweelingbroer van Alexander.

Ottavio Farnese, tweede echtgenoot van Margaretha.

Parma

Na het bruisende leven in Rome betekende de status van Hertogin van Parma voor Margaretha een anticlimax. Een reis naar de Nederlanden was haar dus meer dan wel-

kom, zij het dat deze het afscheid betekende van haar zoon. Filips II, die in 1555 zijn vader was opgevolgd, had de wens te kennen gegeven om Alexander aan zijn hof in Spanje op te voeren. Beiden reisden in november 1556 naar de Nederlanden, waar Margaretha in Brussel voor de eerste maal haar vijf jaar jongere koninklijke halfbroer ontmoette. Spoedig daarna vertrok Filips naar Engeland, om aan zijn gemalin, de Engelse koningin Mary Tudor steun te vragen in zijn oorlog met Frankrijk. Margaretha en Alexander vergezelden hem op deze reis en zo maakten zij kennis met Mary Tudor die reeds enkele jaren later, in 1558, overleed. Haar fanatieke streven om in Engeland het katholicisme te herstellen maakte haar alom gehaat. Ongeveer tweehonderd bisschoppen, geleerden en andere mannen en vrouwen werden tijdens haar regering omgebracht. De dood van keizer Karel V op 21 september van datzelfde jaar betekende voor Margaretha niet alleen een persoonlijk verlies, maar ook een degradatie van haar aanzien. In tegenstelling tot Filips II was Karel V in Italië een persoonlijk bekende vorst geweest.

Margaretha, als altijd gekleed in de Habsburgse hofdracht waarmee zij haar hoge afkomst accentueerde.

Brussel

Margaretha's leven nam in maart 1559 een voor haar gunstige wending, toen Filips haar uit vele gegadigden benoemde als Landvoogdes over de zeventien Nederlandse gewesten. Opnieuw ondernam zij de lange reis naar Brussel, waar zij op 7 augustus 1559 in de vergadering van de Staten Generaal in haar nieuwe functie werd geïnstalleerd. Op 25 augustus 1559 gingen Filips en Alexander in Vlissingen aan boord van het schip dat hen naar Spanje zou brengen. Zij zou haar broer nooit weerzien.

De landvoogdes in Glas 23 in de Goudse Sint-Janskerk.

Een relatie met Gouda

Nog geen jaar na de aanvaarding van haar regentschap kreeg Margaretha bezoek uit Gouda, waarbij het verzoek van een Goudse burgemeester om een Glas te schenken aan de Sint-Janskerk door haar werd gehonoreerd. Zij trad hiermee in de voetsporen van haar vader, van wie een ontwerptekening van Dirck Crabeth uit 1543 doet vermoeden dat ook hij eertijds voor sponsoring van een Glas is benaderd. Indien het werd uitgevoerd ging het mogelijk met de grote kerkbrand van 1552 verloren¹. Op 5 juni 1560 kreeg de afgevaardigde van de stad Gouda zijn gemaakte kosten vergoed: "bet[ael]t Symon Gerrits burgemeester, van dat hij voir die kerck verteerde kosten heeft gehadt in de sollicitatie van 't glas van de hertoginne van Parma, 10 K[arolus] gulden, 7 st[uiuers]". Lang voordat het Glas was voltooid had Margaretha het verschuldigde bedrag van 400 gulden reeds betaald. Haar afbeelding in het carton doet vermoeden dat

Het paleis op de Koudenberg in Brussel.

handen van Filips niet meer was dan een gijzelaar. Toch waren er in die periode ook enkele lichtpunten. Een daarvan was het vertrek van Antoine Perrenot, kardinaal Granvelle, op 31 maart 1564. Deze geniale, maar dominerende eerste raadsman van Margaretha ontpopte zich geleidelijk als haar tegenstander. Er kwamen nog meer goede berichten: de Portugese koninklijke familie ging akkoord met een huwelijk van prinses Maria met Alexander Farnese. Dagenlang vierde men feest op de Koudenberg: Granvelle was vertrokken, Madama kon in alle vrijheid regeren en stond in aanzien bij volk en adel. Bovendien ging haar geliefde zoon trouwen met een heuse, zij het wat wereldvreemde en preutse Prinses.

Voor het huwelijk, dat in Brussel zou worden voltrokken, gaf Margaretha onverantwoordelijk veel geld uit. In de hoofdstad stroomden de bruiloftsgasten toe, onder wie haar echtgenoot Ottavio met groot gevolg. Na de komst van Alexander, die in de zes jaar dat zij hem niet had gezien was veranderd van een opgroeiende jongen in een hooghartige Spaanse edelman, arriveerde in de avond van 11 november 1565 de bruid. Maria van Portugal maakte haar entree in een gouden koets, gebouwd naar model van een Griekse tempel, die glansde in het licht van honderden fakkels. Nog diezelfde avond werd in de paleiskapel het huwelijk ingezegend door de bisschop van Kamerijk. De pracht en praal waarmee de feestelijkheden rond het huwelijk gepaard gingen, stonden in een schril contrast met de armoede van de bevolking. De edelen die in Brussel bijeen waren bekritiseerden onder elkaar het beleid van Filips, die zich aan de Nederlanden niets gelegen liet liggen. Dan was daar nog de gevreesde Inquisitie, die als een donkere wolk boven de hoofden van de mensen hing. Margaretha, die de heersende onvrede op de juiste wijze inschatte, stelde haar broer ingrijpende veranderingen voor. Maar de brieven die zij kort voor het huwelijk van Alexander uit Spanje ontving, ontnamen haar elke illusie.

Gedurende de feestelijkheden probeerde zij de inhoud even te vergeten, maar toen zij ze in de Raad van State voorlas kende de verontwaardiging geen grenzen. Een herhaald verzoek dat evenmin resultaat had, leidde tot het 'Compromis der Edelen' en de aanbieding van hun befaamde 'Verzoekschrift' op 5 april 1566.

zij in Brussel voor Wouter Crabeth persoonlijk heeft geposeerd. In 1563 was het Glas voltooid: "15 augustus betaelt Wouter Pitzersz knechts tot drynckgelt van ons gouvernanten glas, 2 gulden". In het Streekarchief Hollands Midden wordt nog een brief van Margaretha bewaard, inzake een belastingheffing op turf, gedateerd 19 april 1565.

De jaren in Brussel, toen Madama resideerde in het paleis op de Koudenberg, waren niet onverdeeld gelukkig. Niet alleen politieke kwesties hielden haar bezig, maar ook de toekomst van haar zoon, die in de

Antoine Perrenot, kardinaal Granvelle. Van tegenstander tot correspondentievriend.

De naam van 'Geuzen' (bedelaars), bij die gelegenheid spottend gebruikt, werd een eretitel. De starre houding en het onbegrip van haar broer maakten voor Margaretha het regeren zo moeilijk, dat zij er zelfs ziek van werd. Alarmerende gebeurtenissen, een voorbode van wat nadien de 'beeldenstorm' zou heten overspoelden haar, zonder dat iemand haar van advies kon dienen. Nadat Alexander met zijn reeds zwangere vrouw naar Parma was vertrokken bood Margaretha aan Filips opnieuw haar ontslag aan.

De roep van volk en adel om afschaffing van de Inquisitie en het bijeenroepen van de Staten Generaal klonk steeds luider, maar Filips bleef doof voor alle signalen. De plundering in West-Vlaanderen van een plattelandsklooster was het sein tot een reeks ongeregelde daden, waaraan kerken en kloosters ten offer vielen. Liturgische kleding en vaatwerk, beelden, schilderijen en boeken, niets was heilig voor de van haat vervulde uitzinnige menigte. Een cultuurschat die in eeuwen was opgebouwd ging in korte tijd verloren. Filips trachtte door vage toezeggingen het schip van de wal te keren, maar Margaretha, die vreesde voor haar leven adviseerde een generaal pardon voor iedereen die omwille van zijn geloof gevangen zat. De edelen voorkwamen dat zij de wijk nam naar Bergen en beloofden te waken voor haar veiligheid.

In die nood kwam Peter Ernst, graaf van Mansfeld haar te hulp. Margaretha beseftte dat zij zonder geld, troepen en een geschikte legeraanvoerder de onrust in haar gewesten onmogelijk kon onderdrukken. Filips, toch geschrokken van de onheilspellende berichten uit Vlaanderen, stuurde geld en gaf opdracht om 10.000 man voetvolk en 3000 ruiters aan te werven.

Het gevolg was een burgeroorlog, waarbij het Verbond der Geuzen uiteenviel. Alsof dit alles niet genoeg was, kwam uit Spanje het onheilspellende bericht dat de hertog van Alva was benoemd tot kapitein-generaal, wat in feite Margaretha's gezag tot nul zou reduceren. De Prins van Oranje begreep onmiddellijk wat hiervan de gevolgen zouden zijn, maar hield zich nog afzijdig. Uit haar schrijven van 1 februari 1567 had Filips kunnen weten hoezeer hij de Landvoogdes door zijn handelwijze had beledigd. In deze brief zette Margaretha voor het eerst duidelijk haar standpunten uiteen. Zij wees haar broer bij herhaling op zijn rampzalige besluitvorming, maar in het land laaide de strijd weer op. Willem van Oranje vertrok naar zijn stamslot Dillenburg, zogenaamd in verband met 'familieaangelegenheden'. Vastbesloten deelde Margaretha aan Filips mee dat zij in oktober de Nederlanden zou verlaten.

De maatregelen die de Koning in zijn brief van 1 juni aankondigde waren overduidelijk: opheffing van privileges, forten bouwen, confiscatie van eigendommen et cetera. Nog één keer liet Margaretha zich inpalmen door de, naar zou blijken loze belofte van de Koning, om haar af te lossen en zij stelde haar vertrek uit. Terwijl processies rondtrokken en dankgebeden werden uitgesproken voor het feit dat de Nederlanden hun vorst zouden weerzien, verscheen in plaats van Filips de hertog van Alva op het toneel. Hij bracht 10.000 man keurtroepen mee, vergezeld van een enorme bagagetrein en een leger van prosititués. Een verlamme angste maakte zich zowel van hervormden als van katholieken meester. Na de inkwartiering van een deel van de Spaanse troepen in Brussel beseftte Margaretha dat zij vanaf nu een gevangene was. Op 22 augustus reed

Alexander Farnese, de enige zoon van Ottavio en Margaretha.

Don Fernando Alvarez de Toledo Brussel binnen en maakte zijn opwachting bij Margaretha, die hem hooghartig bejegende. Zij kon niet vermoeden dat Filips aan Alva 'op ieder gebied' dezelfde volmachten had verleend die hij zelf in de Nederlanden bezat. Een nieuw dieptepunt was de gevangenneming van de graven Egmond en Hoorne, hetgeen zou eindigen met hun onthoofding te Brussel op 5 juni 1568. Alva had zijn masker laten vallen...

De gebeurtenissen grepen Margaretha zo aan dat zij zes weken met hoge koorts het bed moest houden. Op 4 november verzocht een deputatie uit Vlaanderen haar het land niet te verlaten. "Zolang zij Hare Hoogheid zien hebben zij nog hoop dat zij geen slaven behoeven te zijn", schreef Margaretha's trouwe dienaar Francesco Marchi aan haar echtgenoot. Alva stelde intussen de Raad van Beroerten samen, door het volk de Bloedraad genoemd. De angst onder de bevolking was er de oorzaak van dat velen de Zuidelijke Nederlanden ontvluchtten, waardoor handel en nijverheid stagneerden en de armoede verder toenam. Op 9 november 1567 gaf Filips Margaretha toestemming om te vertrekken, haar ziekte en uitputting waren voor hem een geldige reden tot dit besluit. Hij verhoogde haar pensioen van 8.000 tot 14.000 dukaten, als bewijs van dankbaarheid voor de grote dienst die zij hem had bewezen de Nederlandse gewesten voor hem te behouden. Zelfs de teleurstelling dat het kasteel van Piacenza niet aan de Farneses werd teruggegeven kon Margaretha's vreugde om haar vertrek niet overschaduwen. Nog één keer pleitte zij bij Filips om zijn beleid inzake de Nederlanden te herzien, ook tegenover Alva verdedigde zij de Nederlandse belangen, het was alles tevergeefs.

Daar het winterseizoen naderde wachtte Margaretha met ongeduld op toestemming om af te reizen. Op 9 december schreef zij een afscheidsbrief aan de Staten en de stedelijke overheden. Van de Staten van Brabant en Vlaanderen ontving zij geschenken ter waarde van 25 en 30.000 gulden, een bewijs dat zij haar vertrek betreunden. In een laatste gesprek met Alva en de nog overgebleven leden van haar Raad op 17 december bepleitte zij nogmaals het verlenen van een generaal pardon. Zo verliet zij na acht jaar het paleis op de Koudenberg en over de Nederlanden daalde de sinistere schaduw van hertog Alva's alleenheerschappij. Het nieuwe jaar 1568 bracht nog meer onrust en het begin van de Tachtigjarige Oorlog.

Aquila

Hoe dichter Margaretha haar einddoel Italië naderde, des te sterker ontwaakte het bevrijdend besef dat zij nu ontheven was van de eindeloze plichten en zorgen van haar regentschap. Zij was van plan zich voortaan te richten op de belangen van haar zoon en degenen die haar dierbaar waren. Geheel in tegenstelling tot die nobele gevoelens was de ontvangst door Ottavio en Alexander. Die verweten haar de belangen van het huis Farnese onvoldoende te hebben behartigd: de kwestie rond de citadel van Piacenza was nog steeds niet opgelost. De wrevel van Alexander had nog een andere reden: zijn aspiraties om een groot veldheer te worden zag hij stranden in het saaie leven binnen de provinciestad Piacenza. Na korte tijd besefte Madama dat ook haar rol op het politieke toneel was uitgespeeld en dat zij evenmin kon leven zonder de grote politiek. Om op de hoogte te blijven van wat zich in Europa afspeelde begon zij een veelomvattende internationale correspondentie. Haar vindingrijke dienaar Marchi, wiens taak nu ook vereenvoudigd was, bouwde om haar van briefpapier te voorzien, naar eigen ontwerp een papiermolen. Begin juli kwamen de eerste grote bladen van de droogrekken, die door Margaretha met veel genoegen werden gebruikt. Omdat Piacenza haar steeds meer benauwde, besloot zij naar een van de gebieden in het koninkrijk Napels te vertrekken, die zij bij haar huwelijk met Alessandro de' Medici als bruidsschat had ontvangen en waaruit zij een groot deel van haar inkomsten trok. In gezelschap van Alexander reisde

zij in september 1568 via Ortona aan de Adriatische Zee naar Aquila, een stadje in de Abruzzes, met het doel hier haar residentie te vestigen. Omdat er geen geschikte woonruimte aanwezig was, koos zij voor het westelijk van Aquila gelegen Cittaducale waar zij haar intrek nam in het stadhuis, wat het stadsbestuur noodzaakte om elders onderdak te vinden. Een ernstig zieke Alexander en de naderende geboorte van een kleinkind brachten haar tot begin 1569 in Piacenza terug. Al gauw kwam zij tot het besef dat zij de eenzaamheid van de Abruzzes verkoos boven een leven met Ottavio, naast wie zij slechts de tweede viool speelde. Toen zij opnieuw haar echtgenoot verliet, werd dit een van de pikante schandalen die in Rome de ronde deden. Met name haar zwager Alexander Farnese, die hoopte eenmaal de pauselijke tiara te dragen, vond haar gedrag verwerpelijk. De Farnese-dynastie kreeg in maart 1569 met de geboorte van Alexanders' zoon Ranuccio hernieuwde hoop op een betere toekomst.

Op 18 mei 1569 hield Madama in gezelschap van Alexander, onder klokgelui en saluutschoten haar 'blijde incomste' in Aquila. Zij zette haar correspondentie voort, waarbij haar oude raadsman Granvelle, die sinds 1566 in Rome verbleef, een steeds belangrijker plaats innam. Hij betrok Margaretha zelfs in zijn vriendschap met kardinaal Alexander Farnese. De overige tijd bracht zij door met handwerken, waarin zij zeer bedreven was. De hoop van haar bedienden dat Ottavio zijn vrouw tegen de winter zou vragen naar Parma terug te keren, werd de bodem ingeslagen. Madama liet ongestoord haar paleisje in Cittaducale opknappen en sloeg voorraden in om, zo zij mocht insneeuwen, haar onafhankelijke leventje te kunnen voortzetten. Maar de vreugde die zij toonde toen Ottavio haar in december bezocht, wijst er op dat de eenzaamheid haar soms te veel werd. Zijn komst bracht leven in de brouwerij en de hovelingen leefden op, maar Madama bleef waar zij was. Parma en zelfs Rome lieten haar onverschillig, al haar aandacht was gericht op de Nederlanden, waar Alva met gering succes zijn wrede schrikbewind voerde.

In september 1572 benoemde Filips haar tot 'Governatrice perpetua' der Abruzzes, regentes voor eeuwig, met Aquila als residentie, wat voor de hovelingen klonk als een doodvonnis. De stad kreeg een opknappbeurt en maakte zich gereed voor de tweede 'blijde incomste' op 16 december. Madama nam haar intrek in het voormalige ambtsgebouw van Justitie en een dag later aanvaardde zij het bewind over de Abruzzes. Van haar inkomen in die jaren, ongeveer 34.000 dukaten, bleef niets over, want zij hield er nog steeds een kostbare en op vorstelijke leest geschoeide hofhouding op na. De welvaart in Aquila bloeide, winkeliers en handwerkslieden deden goede zaken met de voorname bezoekers die de stad bezochten. Bovendien zuiverde de aanwezigheid van Madama's soldaten het gebergte van rovers.

Kort na deze voor haar zo belangrijke gebeurtenissen maakte Madama kennis met nog een halfbroer, de vijftientig jaar jongere Don Juan van Oostenrijk. Hij was in 1547 te Regensburg geboren, waar Karel V een vluchtige verhouding had met een nogal loszinnig burgermeisje, Barbara Blomberg. Nadat de jongen in een eenvoudig Spaans dorpje was opgegroeid kreeg hij op dertienjarige leeftijd plotseling te horen wie zijn vader was. Filips gaf hem een plaats aan het Spaanse hof, waar hij werd opgevoed met de kroonprins Don Carlos en Alexander Farnese. Deze gebeurtenissen gaven hem in de geschiedschrijving een aureool van romantiek. In september 1573 had Margaretha tot haar vreugde weer een kind om voor te zorgen, op verzoek van Don Juan ontfermde zij zich over zijn onwettige dochtertje Giovanna.

Inmiddels liet het stadsbestuur Margaretha's behuizing fors verbouwen. Met 134 vensters, drie hoofdingangen, twee statietrappen en een sierlijke klokkentoren kreeg het de allure van een paleis. De bezoeken van haar zoon en van Don Juan vormden hoogtepunten in Margaretha's bestaan. Behalve Giovanna verbleven na het overlijden van

Maria van Portugal ook haar beide kleinkinderen, Margarita en Ranuccio, in Aquila. Een nieuwe uitnodiging van Filips aan Margaretha om de regering in de Nederlanden op zich te nemen leed schipbreuk, hoewel alles voor vertrek gereed was. Reden tot het verzoek was het agressieve optreden van Don Juan, die door Filips in 1576 tot Landvoogd was benoemd. De tegenslag begon met een jichtaanval, die Margaretha dwong het bed te houden. Vervolgens maakte de gewijzigde situatie in de Nederlanden haar aanwezigheid overbodig. Filips gaf haar als vergoeding 20.000 scudi, bovenop de 20.000 die zij al had ontvangen. Dit kon echter de genomen moeite en de teleurstelling over de onopgeloste kwestie Piacenza niet wegnemen.

Als een donderslag bij heldere hemel kwam in 1578 het bericht dat Don Juan op 1 oktober was overleden, slechts 33 jaar oud. Hij stierf tijdens het beleg van Namen, niet in de strijd, maar aan de tyfus die het legerkamp teisterde. Alexander Farnese nam zo lang de regering waar, wat tot gevolg had dat de correspondentie met zijn moeder frequenter en uitvoeriger werd dan zijn rapportage aan de Koning. Alexander, die toen al bekend stond als een der grootste veldheren en staatslieden van zijn tijd, gaf zijn moeder hiermee een blijk van waardering voor haar intelligentie en 'vakmanschap'. Daar Filips bang was dat Alexander te veel naar krijgsroem zou verlangen om een geschikte regent te zijn, besloot hij na overleg met Granvelle, Margaretha weer als Landvoogdes aan te stellen. Het verzoek bracht bij haar een scala aan emoties teweeg. Waar zij twaalf jaar op had gewacht was op haar zevenenvijftigste jaar werkelijkheid geworden. En zo trok Margaretha in februari 1580 door het winterse Europa wederom haar geboorteland tegemoet. De zesjarige Giovanna, die zij gaarne bij zich had gehouden, was op bevel van Filips naar het klooster Santa Chiara te Napels gezonden, maar Margarita Farnese viel de eer te beurt haar te mogen vergezellen. Toen Margaretha op 22 april in Bourgondië arriveerde, vroeg zij zich vertwijfeld af of zij nog wel voor haar taak was berekend. Alexander, die tot het besef was gekomen dat Filips hem in een positie manoeuvreerde die voor hem onacceptabel was, raadde zijn moeder aan niet verder dan Luxemburg te reizen. Hij beseftte dat hij met haar komst niet langer als gouverneur-generaal, maar slechts als kapitein-generaal van een onbeduidende troepenmacht zou fungeren. Op 26 juli arriveerde Margaretha in Namen en kwam midden in een oproerige manifestatie van Duitse soldaten terecht, die soldij eisten. Dit deed haar eens te meer beseffen dat dit geen land was om door een ouder wordende vrouw alleen te worden geregeerd. Zij stelde Alexander voor om het gezag te splitsen in een civiel en militair gedeelte, om zo samen de vrede te bewerkstelligen. Alexander weigerde vriendelijk maar beslist. Daar zij het niet eens konden worden hakte Filips op 31 december 1581 de knoop door en benoemde Alexander tot kapitein-generaal. Margaretha's verblijf in Namen was zinloos en door het koude klimaat verergerde haar jicht. Haar eenzaamheid werd nog vergroot door het vertrek van Margarita, die naar Italië vertrok om daar in het huwelijk te treden. Omdat Margaretha beseftte dat de koude in de Abruzzen evenmin bevorderlijk was voor haar gezondheid, liet zij in Ortona aan de Adriatische Zee een paleisje bouwen. Op 15 juli 1583 gaf Filips haar eindelijk verlof om naar Italië terug te keren 'met de zegen Gods', maar weer zweeg hij over Piacenza. Ook Ottavio was ziek en oud voor zijn tijd. Met Ranuccio leefde hij omringd door gevaren van samenzweerders, die nog steeds tegen de Farneses complotteerden.

Ortona

De Graaf van Mansfeld voerde persoonlijk het commando over de troepen die Margaretha op haar terugreis begeleidden. Op 14 september 1583 verliet zij Namen, waar zij drie jaar lang weinig meer dan spanning en teleurstelling had gekend. In oktober zag zij Piacenza en Parma terug, evenals haar echtgenoot Ottavio, gedisilluseerd als zichzelf. Haar rusteloze aard dreef haar weer voort en vier dagen later vertrok

zij naar Ortona. Haar villa verrees op de hoogste punt van de rots boven de haven, 'Il Carbonara' genoemd. Ondanks het milde klimaat ging haar gezondheid langzaam achteruit, zij toonde echter nog veel plezier in handwerken en dicteerde en ontving veel brieven. In de Nederlanden veroverde Alexander de ene stad na de andere. Voor 1584 stonden Yperen, Brugge en Gent op zijn programma, hun val zou de aanloop zijn tot de verovering van het rijke en machtige broeïnest van verzet: Antwerpen. In juli 1584 stierf Willem van Oranje, op wiens hoofd Filips reeds in 1580 een prijs van 25.000 gouden schilden had gezet, door de moordenaarshand van Balthasar Geraerds. Madama's oordeel over deze moord zal waarschijnlijk gelijk zijn geweest aan die van haar zoon: *'met de hulp van God was de mensheid verlost van een misdadiger, die door Filips krachtens zijn hem door God verleende opdracht vogelvrij was verklaard'*. Temidden van de voorbereidingen voor de grote strijd om Antwerpen, die tot de val van de stad zou leiden, kreeg Alexander bericht dat de citadel van Piacenza aan hem zou worden teruggegeven. Het duurde nog tot 15 juli 1585 alvorens Ottavio het kasteel namens zijn zoon in bezit kon nemen. Nu haar doel was bereikt, werd Madama depressief en leed aan ernstige maag- en darmstoornissen. In Aquila trokken voor haar genezing vier dagen lang processies rond, waaraan de gehele bevolking deelnam. Een bezoek door Ottavio wees de zieke af, bang dat de reis hem zijn leven zou kosten. Zo streed Madama haar laatste aardse strijd, alleen temidden van haar hovelingen. De wens om haar kleinzoon Ranuccio te zien ging niet in vervulling, toen hij na een moeizame reis arriveerde was zijn grootmoeder op 18 januari 1586 al overleden. In de Dom van Aquila, waar wekenlang was getimmerd aan een kolossale katafalk, werd Madama's doodkist vijf weken lang opgebaard. Op 28 februari namen priesters en monniken van niet minder dan 25 kerken deel aan de eerste officiële uitvaartdienst. Enkele dagen later verliet de lijkstoet, met aan het hoofd Ranuccio, Aquila voorgoed. Volgens haar wens werd Margaretha in de kerk San Sisto te Parma begraven. Ottavio zal zijn gemalin wel de nodige eer hebben bewezen, tenslotte had hun politieke huwelijk aan het doel beantwoord: het Huis Farnese stond hoog in aanzien. Margaretha's begrafenis vond plaats op 30 mei 1586. Het zou nog 30 jaar duren alvorens haar grafmonument gereed kwam, zij het veel minder glorieus dan zij in haar testament had bedoeld. Ranuccio, die in 1592 na de dood van zijn vader Hertog van Parma werd, heeft verzuimd aan deze wens van zijn grootmoeder te voldoen. Uit dankbaarheid voor wat zij de kerk en het convent van San Sisto had nagelaten, hebben de kloosterlingen in 1617, bij het uitblijven van een grafmonument, ter herinnering een kleine, slecht gelijkende portretbuste laten maken. Het onderschrift, vertaald uit het Latijn luidt:

Margaretha aan het eind van haar leven, ziek en gedesilluseerd.

*Ter herinnering aan Margaretha van Oostenrijk
Dochter van Keizer Karel V
Gemalin van Ottavio Farnese, tweede Hertog van Parma en Piacenza
Moeder van Alexander de Grote, derde Hertog
Grootmoeder van Ranuccio, vierde Hertog
Allerfortuinlijkst in voorgeslacht, gemaal en kroost
Vrouw van allerezelzaamste voorbeeldigheid
Beroemd door haar bestuur over de Nederlanden
Die na haar dood haar gebeente liet overbrengen naar deze kerk
Waaraan zij kostbaar altaargereedschap en gelden voor vrome doeleinden heeft nagelaten
Geplaatst door Abt en Monniken - 1617 -*

Het grafmonument in de kerk van San Sisto te Parma.

Het lijkt of het noodlot Margaretha ook na haar dood bleef achtervolgen. De Farnese-archieven, waarin een omvangrijke correspondentie bestaande uit duizenden brieven, keurig geordend was opgeborgen, zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog moedwillig vernield. Behalve het Palazzo Madama in Rome is er van haar paleizen niets over, de bouwvallen in Italië worden bewoond door arme gezinnen, zelfs haar grafmonument staat er verloren bij. Hoewel zij het nooit met eigen ogen heeft aanschouwd, is het Goudse Glas waarin zij staat afgebeeld misschien wel de mooiste nagedachtenis die Margaretha van Parma zich had kunnen wensen. Ook het Latijnse onderschrift zou haar goedkeuring kunnen wegdragen. Het luidt vertaald als volgt:

Vrouwe Margaretha van Oostenrijk, dochter van keizer Karel V, hertogin van Parma, Piacenza, Castro en Penna en Vrouwe van Novara, tevens regentes en landvoogdes der Nederlanden voor haar broeder, de zeer machtige katholieke koning van Spanje, Filips [III], der christelijke godsdienst en goddelijke eredienst allerrijverigste behoedster, heeft dit Glas tot versiering dezer kerk geschonken in het jaar onzes Heren 1562.

Graadpleegde literatuur:

Jane de Iongh, *Madama. Margaretha van Oostenrijk, hertogin van Parma en Piacenza 1522-1686*. Amsterdam, E., Querido's Uitgeverij bv. (1981).

A.A.J. Rijksen, *Gespiegeld in kerkeglas. Hollands leed en vreugd in de Glasschilderingen van de Sint-Janskerk te Gouda*. Lochem, Uitgeversmaatschappij 'De Tijdstroom' (1947).

Noten:

- 1 Xander van Eck, *Render unto Caesar: a design for a stainedglass window in Gouda featuring Charles V*. The Burlington Magazine (oktober 1999)